

ІГОР МАРТИНЮК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

ДЕНИС АЛЕКСАНДРОВ,

аспірант відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Протосоціологічна традиція у становленні категорії “інтерес”

Abstract

The authors critically examine distinctive features of theoretical discourses regarding the interest category within a number of protosociological scientific paradigms. Particular attention is paid to analysis and systematization of the main ideas about essence, functions and mechanisms of interest developed and accumulated by social and human sciences in the period before a proper sociological cognition. The emphasis is placed not so much on criticism of protosociological theories as on revealing semantic load of the interest category.

Розвиток сучасної соціології, попри властиву їй парадигмальність, складність, а часом і неоднозначність об'єктивованих у поняттєво-категоріальному апараті дискурсів, відбувається двома основними шляхами: 1) через виявлення й осмислення нових фактів; 2) завдяки переосмисленню встановлених раніше. Аналіз категорії “інтерес” і сукупності відображуваних нею феноменів передбачає одночасне звернення до цих двох шляхів.

Здавалося б, що нового можна виявити у зв'язку з поняттям, що міцно ввійшло в арсенал соціології від перших моментів її існування як самостійної наукової дисципліни, не кажучи вже про довгу передісторію застосування його в соціально-філософських побудовах?

Актуалізація теми інтересу закономірно диктується, на наш погляд, прагненням соціології залишити “прокрустове ложе” традиційних теорій і включити в предмет соціології ті внутрішні стани і спонукальні мотиви соціальних суб’єктів, які зумовлюють алгоритми їхньої взаємодії. Така постановка проблеми не є новою. Ще на початку минулого століття П. Сорокін звертав увагу на те, що, ґрунтуючись тільки на об’єктивній точці зору й цілковито виключаючи психічні переживання зі сфери дослідження, ми у багатьох випадках ризикуємо багато чого не зрозуміти: явища подвигу й ентузіазму, явища жертвовності й релігійного екстазу, акти обоження й увірування, акти ненависті й любові й т.ін. у багатьох випадках із суто об’єктивної позиції нагадуватимуть кабалістичні знаки, ключ до прочитування яких втрачено [1, т. 1, с. 331–332]. Хоча обмеженість дослідження взаємодії соціальних суб’єктів зі структурно-функціоналістських позицій без вивчення психічних переживань, що їх супроводжують, цілком очевидна, особливо коли йдеться про ціннісно-мотиваційну сферу, систему інтересів і потреб, але “у сучасній практиці дослідження суспільних процесів і досі спостерігається тенденція щодо елімінування емоційно-чуттєвого компонента суспільної свідомості, психічних переживань із царини чинників, що визначають соціальну поведінку людей, винесення їх “за дужки” як чогось надто ситуативного, непевного, несуттєвого” [2, с. 124]. Подолання цієї негативної тенденції, що його належить здійснити, означатиме розширення предметного поля соціології, охоплення нової множини соціальних фактів і закріплення в її категоріальному апараті відповідних нових понять, що вказують на єдність структурних елементів суспільства із такими динамічними змінними, як соціоемоційні стани. У разі інтересу такий зв’язок можуть відображати дедалі частіше застосовуване у науковому обігу поняття “життєві інтереси” застосовно до суб’єктів різного рівня.

Одночасно з ускладненням теоретичних моделей функціонування соціуму виявляється і необхідність переосмислення їхніх змістових компонентів. Інтерес уже не ототожнюють тільки з потребою, яка сприймається і задовольняється (або не задовольняється) суспільною групою відповідно до її місця в структурі суспільства. З огляду на це нові епістемологічні моменти, зумовлені сучасним тлумаченням соціологічної категорії “інтерес”, потребують уточнення її онтологічного статусу і смислової інтерпретації у перебігу її становлення, починаючи від протосоціологічного етапу. Доцільність звернення до цього періоду зумовлена не тільки і навіть не стільки необхідністю прояснення логіки трансформації змісту поняття “інтерес”, сходження його на рівень наукової категорії (що саме по собі є корисним для усвідомлення дослідником ґносеологічного “зв’язку часів”, джерел і сучасного стану вивчення описуваного даною категорією феномена), скільки перспективністю вторинного перероблення “рудних відвалів” наукового пошуку, здійснюваного в цьому напрямі, позаяк вони можуть містити, принаймні у зародковому вигляді, цінні ідейні задуми, які незаслужено забуті або залишилися поза полем зору того парадигмального калейдоскопа, що виявляється вздовж усієї магістральної лінії розвитку суспільствознавства. Протосоціологічний період смислових трансформацій категорії “інтерес” заслуговує на вивчення саме тим, що тоді суспільство як об’єкт досліджен-

ня, процеси, що відбуваються в ньому, та механізми, що в ньому діють, ще не були розчленовані на предметні поля окремих наукових дисциплін, що давало мислителям попередніх часів, зокрема французьким енциклопедистам, можливість більш-менш цілісного, хоча й дещо найвного сприйняття всього проблемного поля. Не було потреби вкладати створювані теорії у “прокрустове ложе” предмета окремої науки або співвідносити його з вимогами ВАК. Гадаємо, що в історичній спадщині суспільствознавчої науки криється чимало оригінальних нестандартних теоретичних побудов, які з позицій сьогодення іменувалися б “міждисциплінарними”. Для соціології, особливо як теоретичного базису соціальної інженерії, конче важливо визначити характер і параметри взаємозв'язку властивих групі засобів і прийомів реалізації інтересу і різних форм, зокрема й девіантних, у яких він виявляється, актуалізується. Відповідно разом зі зміною уявлень про роль і сутність інтересу як соціологічної категорії відбувається його семантична трансформація, що надає для подальшого дискурсу нові смислові ланцюжки.

Однак перш ніж звернутися до нових, постнекласичних тлумачень поняття “інтерес”, слід кинути погляд на історію його впровадження в науку, щоби відстежити історичні корені та передумови зародження тих чи тих пов'язаних з інтересами концепцій.

Категорія інтересу була вироблена мірою розвитку соціальної думки для позначення реальних причин суспільних та індивідуальних дій. Проте розуміння інтересу в термінах соціальної причинності склалося задовго до моменту виникнення соціології й далі постійно уточнювалося й поглиблювалося. Тому вважаємо за необхідне звернутися до теоретичної спадщини наукової думки й систематизувати вже наявні напрацювання стосовно розуміння досліджуваної категорії, що допоможе прояснити генезу її суттєвих характеристик і дасть змогу, відсіявши різного роду ідеологічні нашарування, об'єктивно поглянути на цей феномен.

Перші здогадки про інтерес як рушійну силу розвитку суспільства і людини можна знайти як у філософів античності, так і в давньокитайських і давньоіндійських мислителів, що засвідчує закономірність його присутності в будь-якій із категоріальних схем світопояснення.

Тривалий час інтереси пов'язували, а іноді й ототожнювали з нуждами і потребами, причому інтерес розглядався як чинник, породжуваний більшою мірою необхідністю і нуждою, продиктованими обставинами, ніж бажанням, розумом або волею. Крім того, із формуванням держави суспільствознавці почали звертати увагу на суперечливість інтересів різноманітних соціальних верств і на необхідність зіставлення вищих і нижчих інтересів.

Пріоритет у такій постановці проблеми належить Демокритові, який у праці “Малий діакосмос” уперше висловлює думку, що рушійною силою людської історії була нужда, під якою він розумів матеріальні потреби й інтереси людей. Нужда як рушійний чинник розвитку розглядається також Аристотелем у праці “Політика”: “Так само чинить і решта людей: вони живуть так, як їх змушують до цього власні потреби” [3, с. 24]. Із певним випередженням зазначимо, що найдокладніше спрямовувальну й детермінаційну силу інтересу як нужди характеризує в поемі “Про природу речей” римський філософ Тіт Лукрецій Кар.

Особливу увагу давньогрецькі автори приділяли питанням узгодження суперечливих інтересів у державі. Зокрема, Демокрит доходить висновку, що: “Інтереси держави треба ставити понад усе, і треба піклуватися, щоб вона добре управлялася. Щоб сприяти цьому, не слід боротися проти справедливості і для своєї [особистої] користі застосовувати насильство проти загального блага” [цит. за: 4, с. 318]. Платон у “Законах”, зіставляючи особисті та державні інтереси, також віддавав перевагу останнім: “...істинне мистецтво державного правління опікується не приватними, а спільними інтересами — адже ця спільність зв’язує, натомість приватні інтереси розривають державу — і... як для того, так і для того, тобто для спільного і для приватного, корисно, якщо спільне влаштоване ліпше за приватне” [5, с. 332].

Кажучи про примат державних інтересів над приватними, Платон водночас був переконаний, що модель ідеальної держави, в якій би на засадах справедливості враховувалася нерівність людей у їхніх природних задатках, ґрунтується обов’язково на умовах узгодження соціальних інтересів — стражі управляють, воїни допомагають, а ділки підкоряються. Досягти ж рівня такої досконалої держави, на думку філософа, можна лише шляхом скасування приватної власності.

Цілком протилежне бачення на характер матеріальних інтересів пропонує учень Платона Аристотель, стверджуючи, що головне завдання держави — боронити майнові інтереси громадян, а не зрівнювати їх. У державі він убачає різномірну множину складників і, відповідно, інтересів класів і груп, які її утворюють: хліборобів, ремісників, торговців, найманих робітників, військових і, нарешті, посадовців і суддів. Такий поділ праці видається Аристотелеві не результатом історичного процесу, а наслідком “природних потягів” і здібностей людей, які у своїй сукупності задають форми суспільної взаємодії й державні конституції.

Таким чином, Аристотель, зберігаючи платонівське переконання в пріоритеті інтересів суспільства над особистими інтересами, водночас великого значення надавав також інтересам особистості, відповідальності держави перед громадянами. Джерело суспільного зла Аристотель бачив не так у приватній власності, як у безмежності бажань людини й жадібності, тому закликав не стільки зрівняти власність, скільки налагодити справи у державі так, аби чеснотливі за своєю природою громадяни не домагалися більшого, а погано виховані не мали можливості (бажати цього)” [6, с. 50]. Тим самим “отець філософії” пророчес вказував на соціальну природу проблеми інтересів і регуляції їх, на необхідність осмислення їх з точки зору соціології, етики та права.

За доби еллінізму представники гедоністичного напрямку (Аристип, Епікур) вважали, що інтерес для людини становить усе те, що приносить їй задоволення і позбавляє страждань. Причому цей інтерес ґрунтується на суб’єктивному уявленні про щастя на підставі отриманого досвіду. На відміну від Аристотеля, лідер гедоністів Епікур розглядав суспільний союз не як вищу мету, а як засіб для особистого благополуччя громадян. Усі суспільні зв’язки і відносини людей він виводив із суб’єктивних бажань і раціональних міркувань користі й задоволення окремих осіб. Але, незважаючи на те, що задоволення філософ визначав як найвище благо, він наголо-

шував, що інтерес до суб'єктивного блага люди виявляють різноманітними шляхами й різною мірою, що неминуче дається взнаки не лише позитивним, а й негативним чином. Неабиякою заслугою Епікура і його послідовників у розробленні інтересу як наукової категорії є “суб'єктивізація” інтересу, співвіднесення його з конкретним індивідом поряд із віднесенням його до системи морально-естетичних оцінних координат (добре — погано, красиво — потворно тощо). На цій основі Епікур розподіляв прагнення на “нижчі” та “вищі” і, подібно до багатьох давньогрецьких філософів, звертався до ідеалу міри, розумного обмеження своїх пристрастей і задоволень заради загального блага.

Відповідно до його вчення, найкращим засобом досягти насолоди й позбутися страждання є уникання тривог і небезпек, породжуваних участю в суспільних і державних справах. Таким чином, те, що Епікур називав “прожити непомітно”, найімовірніше, виглядає не як задоволення своїх приватних інтересів, а як невтручання в інтереси держави та можновладців.

Давній Рим успадкував і переосмислив більшість досягнень давньогрецької культури, й дослідження інтересу не стали в цьому плані винятком. Перебуваючи під впливом поглядів Платона й Аристотеля, давньоримський політик і філософ Марк Тулій Ціцерон визначав державу як справу народу, розуміючи під ним множину людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів. Саме остання, на його погляд, формує міцну і сильну державу, а “через розмаї інтересів, коли одному подобається одне, а другому інше, виникають чвари” [7, с. 53]. Із певного погляду всю систему знаменитого римського права можна розглядати як спробу систематизації й регулювання інтересів, особливо якщо ми пригадаємо класичне: “кому вигідно?”, що стосується виявлення інтересів, які послуговували основою мотиву злочину. Показово, що юридичного аспекту проблема інтересу не втратила й досі: активно здійснювані останнім часом спроби створення інтегративного права (ідеї соціального перетворення права і держави Л.Дюгі, конституції й суверенітету держави К.Шміта, інституціональна теорія публічного права М.Оріу тощо), ґрунтовані на діалектиці політики і права, передбачають також інтерес як невіддільну складову триєдності.

Звернення до категорії інтересу й особливу увагу до неї можна зустріти у працях давньокитайських філософів, які вважали головним пошук ідеалу державного устрою і гармонії суспільних відносин. Ключовим для них стає питання узгодження суперечливих поглядів, цілей, інтересів заради загального благоденства.

Так, давньокитайський мислитель Конфуцій інтереси народу проголошував кінцевою і найвищою метою державного управління. Однак при цьому був переконаний, що самому народу його інтереси незрозумілі, недоступні, і без опіки освічених правителів він дати собі раду не може: “Народ слід змушувати йти належним шляхом, але не потрібно пояснювати, чому” [8, с. 205]. Однією з важливих засад соціального порядку, за Конфуцієм, було суворе підкорення волі, слову, бажанню старшого — як у межах держави загалом, так і в рамках клану і сім'ї зокрема. Розглядаючи державу як велику сім'ю, а сім'ю — як малу державу, Конфуцій закликав ставити інтереси сім'ї значно вище за інтереси окремої особистості. Подібні погляди стосовно

підкорення були спрямовані попервах на примирення суперечливих інтересів і підтримання кастового ладу в державі закритого типу, що було вигідно правлячим колам, а згодом взагалі стали невіддільним елементом китайської культури.

Іншу позицію посідав рішучий ідейний противник конфуціанства Мо-цзи, який вважав, що первинним джерелом соціального знання й управління слід вважати факти, отримані в результаті вивчення ситуації, що склалася в низах китайського суспільства, і закликав в управлінні країною “виходити ... з інтересів простолюдинів Піднебесної” [9, с. 277]. Причину постійних міжусобних війн і злиднів він пояснює поділом людей на своїх і чужих, близьких і далеких, відмінністю їхніх інтересів. Подолання такої “взаємної ненависті” Мо-цзи вбачає у зростанні моральної свідомості, вихованні здатності “дивитися на чужі володіння як на свої, дивитися на чужі будинки як на свої, дивитися на інших як на себе”, тобто зробити так, щоб об’єднати приватні інтереси в єдине ціле [9, розд. 4, с. 274].

В елементах учення Мо-цзи, що дійшли до нашого часу, слід звернути увагу також на виявлений ним зв’язок інтересів з активною перетворювальною природою людської діяльності. У здатності людей до свідомої діяльності він бачив головну відмінність людини від тварин і умову зміни життя самих людей.

Не лишилася поза увагою проблема інтересу й у філософській спадщині Індії. Так, у давньоіндійській філософській літературі фігурує термін “*rigu-sartha*”, що означає спрямованість уваги на об’єкт, інтерес. Цей термін застосовують переважно у множині в давньоіндійській філософській традиції санкх’ї, відображаючи чотирирівневу систему життєвих інтересів людини. Нижчим щаблем ієрархії інтересів давньоіндійські філософи вважали досягнення матеріальних благ і мирського успіху (“артха”). Далі йшли такі інтереси, як насолода чуттєвими задоволеннями переважно еротичного й естетичного характеру (“кама”). Якщо перші два щаблі більшою мірою відповідають матеріальним, егоїстичним інтересам, то на більш високих щаблях перебувають інтереси духовного розвитку, що виявляються як прагнення виконувати приписувані обрядові й поведінкові норми (“дхарма”), та інтереси звільнення як припинення страждань і одночасного досягнення вищого просвітління і блаженства (“мокша”).

Запропонована давньоіндійськими філософами ієрархія інтересів, що відображає необхідність естетико-морального вдосконалювання, смиренності й релігійності, слугувала гармонізації особистих і суспільних інтересів за умов кастового соціального устрою Індії. І сьогодні такі ідеї залишаються актуальними, що дістає найвиразніший вияв у філософському вченні брахманістів. Відповідно до їхніх поглядів, істинна дія ґрунтована не на егоїстичній зацікавленості, а на пошуках справжнього призначення людини у світі й усвідомленні божественної природи всього суцього, що неминуче забезпечує єдність реалізації як приватних, так і суспільних інтересів.

На відміну від філософії Сходу, західна антична філософія із властивим їй антропоцентризмом уперше відмовилася від релігійно-етичного розуміння інтересів.

Як бачимо, традиція застосування категорії “інтерес” виникла автентично у низці протосоціологічних концепцій, хоча в кожному випадку її генеза впливала з різних методологічних начал (релігійно-етичного — у давньоіндійських, прагматично-правового — у давньоримських, морального — у давньокитайських, державно- й антропоцентричного — у давньогрецьких мислителів).

Спільним моментом тут є звернення до поняття інтересу як рушійної сили людської діяльності та суспільного розвитку. Хоча розуміння філософами давнини інтересу як потреби і прагнення блага, задоволення, щастя існує для нас радше як сума висловлень, припущень і здогадок, котрі так і не оформилися в завершену теорію, однаке у своїх інтерпретаціях вони змогли вийти за межі міфологічного розуміння причин людської діяльності, поставити людину та її інтереси в центр уваги і, тим самим, задати напрям подальшого вивчення феномена інтересу. Визначаючи характерні риси суспільних, особистих і державних інтересів, філософи вперше постали перед необхідністю ранжування їх, виявлення пріоритетів і пошуку механізмів їх узгодження. Пропонуючи назагал наївні, з позицій сьогодення, моделі ідеального, гармонійного громадського життя, філософи давнини, втім, уловили характерне для їхньої доби домінування суспільних інтересів над приватними, а державних — над особистими, що зовсім не виключає необхідності узгодження їх.

Порівняно з античністю, суспільствознавча думка Середньовіччя додала мало нового в розуміння ролі інтересів у суспільному розвитку, визначаючи сутність інтересу божественним задумом і провидінням. Така світоглядна установка слугувала церковній і світській владі ідеальним засобом утримання під контролем індивідуального інтересу, що розумівся, здебільшого, як егоїзм і розглядався як потужна і руйнівна сила. Подібні погляди на природу інтересу були в Августина, Хоми Аквінського, прихильників авероїзму і в багатьох інших християнських мислителів Середньовіччя. Мотивований інтересом суб'єкт дії фактично елімінується зі сфери наукового вивчення і обігу, поступаючись місцем нормативній моделі, ґрунтованій на теологічному уявленні про те, як треба поводитися відповідно до канону віроучення. Оскільки доля як окремих індивідів, так і цілих держав і народів повністю “у руці божій”, дійство життя розгортається суто за Божим задумом, недоступним для раціонального пізнання. Спроба звернення до інтересу як цілеорганізаційного і мотиваційного начала виглядає ерессю, зазіханням на прерогативу божественної волі.

Схожої точки зору в межах філософсько-релігійної доктрини Сходу дотримувався один із найвідоміших мислителів мусульманського Середньовіччя Аль-Газалі. Згідно з його вченням, божественний розум апріорно задав людині закономірний порядок, межі можливого пізнання і поле інтересів. У праці “Воскресіння наук про віру” іранський теолог заперечує можливість пізнання абсолютної істини, порядку речей, людських інтересів як виявів божественного начала. Філософ ісламу вважав, що людині несила вирватися за межі наявного кола відведених їй шляхів, інтересів, заперечувати їх або перетворювати. Така втрата суб'єкта, нівелювання волі людини і

утвердження божественної зумовленості набули ідейного завершення у поглядах на інтерес у цього арабського мислителя.

Теологічне тлумачення інтересів у XIV–XVI століттях втрачає свою актуальність у зв'язку з вимогами нової доби, доби Відродження, цінностями якої стають свобода самовираження, активна діяльність людини, поважання її прав, чеснот та інтересів. Сам термін “інтерес”, поширившись приблизно від середини XV століття, став позначати основні сили, що мотивують або мають мотивувати людські дії, але, як і багато інших термінів, що не вийшли за рамки повсякденної мови, не набув чіткої дефініції.

Вельми помітну роль у переосмисленні інтересу з позицій ренесансного мислення відіграв італійський мислитель, історик і державний діяч Ніколо Макіавелі, який заклав підвалини нової політико-правової ідеології, вільної від теології та ґрунтованої на вивченні політичних інтересів як прагнень учасників політичного життя. Макіавелі у своїй відомій книжці “Государ” зазначає, що інтерес є найзагальнішою причиною людських дій, з яких складаються соціальні відносини, інституції, історія. Середньовічну концепцію божественного визначення він заміняє ідеєю фортуни як сили обставин, на які з необхідністю належить зважати. Але, на його думку, фортуна не владна над людьми повною мірою і може бути змінена мірою реалізації їхніх інтересів завдяки волі, здібностям і талантам.

Розмірковуючи з приводу інтересів людини, він писав: “Природа створила людей таким чином, що люди можуть бажати всього, але не можуть всього досягти. Маючи на меті насамперед егоїстичні інтереси, вони є метушливими, честолюбними, підозрілими і ніколи не задовольняються тим, що мають” [10, с. 170]. Погані людські схильності й учинки Макіавелі пояснює не лише біологічною природою людини, а й особливостями державного правління. Так, тиранія, ставлячи індивідуальний інтерес вище за суспільний, стимулює найгірші з людських пристрастей: жагу панування, взаємну ненависть правителів і гноблених, схильність до змов і розбрату.

Почавши з міркувань про природу людини, Макіавелі робить крок уперед у напрямі аналізу природи цілих соціальних груп і політичних структур. Він розглядає їх на кшталт живих організмів із властивими їм інтересами та волею. Тому він схильний давати соціально-політичні характеристики не тільки людині, чи то правителеві, чи то підданому, а й соціальним групам — аристократам, дворянам, плебеям, народові — і навіть таким структурам, як держава, суспільство.

Соціальні верстви та групи він поділяє головним чином за ознакою багатства й участі в політичній владі. У Макіавелі вперше виникає думка про основну роль матеріальних інтересів у зіткненнях різних соціальних сил, що становить підґрунтя всіх політичних, а відтак і історичних подій. Так, правитель, дворянство і народ як три головні компоненти політичної влади мають у своєму розпорядженні різні можливості й відіграють залежно від цього різну роль на політичній арені. Усі вони являють собою активні сили, й кожен із них виявляє свої інтереси, пристрасті, волю, спрямовані передусім на розширення своєї частки участі у владі або на звільнення від панування. Приміром, інтерес государя полягає в посиленні своєї влади над підданими, розширенні своїх завоювань, інтереси аристократів — у якнайбільшому па-

нуванні над народом, а народні — у прагненні звільнитися від надмірної влади над ним.

Особливість поглядів Н.Макіавелі на інтерес — у тому, що він уперше розглядає республіку як результат і засіб узгодження прагнень та інтересів конфронтаційних соціальних груп. “...У кожній республіці є два різні умонастрої — народний і дворянський”, — пише Макіавелі. І далі: “...усі закони, що ухвалювалися в ім’я свободи, породжувалися розбіжностями між народом і грандами” [10, с. 133]. У республіці гармонійно узгоджуються особисті й державні інтереси: “...усі громадяни, змагаючись один з одним, піклуються як про приватні, так і про суспільні інтереси, і... їхній добробут навдивовижу зростає” [10, с. 195].

Для пояснення пріоритету суспільних інтересів над особистими Макіавелі вводить поняття “державний інтерес” як вираження права держави в ім’я загального блага не дотримуватися, якщо цього потребує необхідність, законів, які вона ж покликана гарантувати. Глибоко аналізуючи політичний устрій сучасної йому Італії, висуваючи низку глибоких соціологічних і політологічних ідей щодо ролі інтересу в житті суспільства й окремої особистості, Макіавелі вперше виокремлює матеріальний інтерес соціальної групи, політичний і державний інтереси, визначає потенціал і реальну силу особистого інтересу у сфері політики. Крім того, він уперше розглядає політичні інтереси різних соціальних груп, ранжує їх і доходить до розуміння другорядної ролі інтересів народу в спільній системі управління державою. Його погляди суттєво збагатили теорію інтересу і донині залишаються актуальними під час аналізу складної динаміки політичного життя.

Видатний німецький гуманіст Еразм Ротердамський також звертався до теми інтересів. У творі “Похвала Глупоті” із властивою йому іронією усе розмаїття людських інтересів він пояснює пристрастями, бажаннями і прагненням щастя як принципу життя, наголошуючи їхній примат над розумом. Тому, на його думку, саме глупота, як дотримання приватних егоїстичних інтересів, виступає рушійною силою соціального розвитку. На його думку, жодна держава не прийняла законів Платона або настанов Сократа, позаяк лише природні інтереси утворюють суспільні установи: “Глупота створює держави, зводить міста, живить магістрати, управління, суди, релігію” [11, с. 37].

Саме превалювання особистих інтересів разом із розбіжностями інтересів різних станів німецького суспільства розглядалися Еразмом Ротердамським як причини того хаосу, що його переживало німецьке суспільство в XV столітті. Критикуючи представників різних станів, він закликав кожного громадянина, від пересічної людини до государя, думати і про спільне благо. У цьому взаємозв’язку на перше місце Еразм ставив інтереси народу, що їх государ має задовольняти: хто взяв у свої руки кормило правління, той зобов’язаний помишляти лише про суспільні, а зовсім не про приватні свої справи [11].

Таким чином, погляди Еразма дуже близькі до евдемоністичних учень античності, відповідно до яких у самій людській природі закладене природне прагнення блага. Не дивно, що аскеза схоластичної мудрості Серед-

ньовіччя бачилася йому згубною і несприятливою ані для діяльності, ані для щастя.

У принципі не нова ідея визначальної ролі пристрастей у формуванні приватних інтересів у Еразма Ротердамського стає ключовою, а сам приватний інтерес визначається як найважливіший стимул будь-якої діяльності, що деякою мірою є завбаченням теорії інтересу матеріалістів XVIII століття (наприклад, учення Гельвеція про творчу роль пристрастей).

Хоча творча спадщина філософів доби Відродження не позбавлена суперечностей, їхнє бачення суспільного розвитку за нових соціально-економічних і політичних умов схилило до необхідності відмови від теологічного світогляду і розгляду саме людських інтересів як визначальних механізмів соціальної взаємодії. Філософи доби Відродження вперше вдаються до спроб пояснити перебіг історії зіткненням інтересів різних соціальних груп, виявляють роль матеріальних, політичних і державних інтересів у житті суспільства та їхні особливості, намагаються знайти механізми узгодження їх. Такі погляди на інтерес як визначальний механізм соціальної взаємодії ініціюють наукову традицію розгляду потреб соціального суб'єкта крізь призму його суспільного становища і пов'язаних із ним можливостей, що набуло подальшого розвитку в працях філософів Нового часу.

Якщо за доби Відродження інтерес уже визначали, виходячи з людської природи, то за Нового часу, використовуючи методи природознавства, мислителі намагаються класифікувати і витлумачити основні риси інтересу, його види, особливості й механізми реалізації. Цікаво, зокрема, простежити, як аналізують феномен інтересу представники двох великих течій: емпіризму і раціоналізму, які по-різному тлумачили природу людського знання.

Так, прихильники емпіризму (Т.Гобс, Дж.Лок, Д. Г'юм) стверджували, що інтерес формується на основі досвіду людини й визначається відчуттями, пристрастями, афектами.

У трактаті “Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної й цивільної” Т.Гобс ототожнює пристрасть з інтересом у рамках суб'єктивного уявлення людини про “добро”, що впливає з набутого життєвого досвіду. Гобс бачив людину егоїстом, який діє тільки в ім'я любові до себе і заради задоволення своїх інтересів-пристрастей. Навіть тоді, коли її егоїстичні інтереси-пристрасті суперечать об'єктивному уявленню про добро і справедливість, звичаям та устоям суспільства, людина у більшості випадків надасть перевагу власним інтересам, адже пристрасті людей, як правило, бувають сильнішими за їхній розум [12, с. 199].

У дотриманні своїх інтересів за ігнорування інтересів інших, особливо в державному управлінні, Т.Гобс убачає головну причину соціальної несправедливості, коли істиною в державі визнається лише те, що відображає інтереси можновладців: “У мене немає сумніву, що якби вчення про те, що три кути трикутника мусять дорівнювати двом кутам квадрата, суперечило чийось праву на володіння та інтересам тих, хто вже має володіння, то ця доктрина була б якщо не заперечена, то шляхом спалення усіх книжок із геометрії придушена, — настільки, наскільки зацікавлена особа була б здатна це зробити” [12, с. 137].

Дж.Лок в оцінюванні суспільних явищ також виходив з егоїстичних приватних інтересів індивідів, особливо матеріальних. На його погляд, закони в державі будуть дотримуватися лише тоді, коли є можливість реалізації інтересів кожного за дотримання свободи і приватних інтересів решти. Так, у праці “Два трактати про державне правління” Лок убачає мету держави в охороні власності й забезпеченні громадянських інтересів, а засобами здійснення цієї мети вважає законність, поділ влади, оптимальну для нації форму правління, право народу на повстання.

Його співвітчизник Д.Г'юм вважав, що поведінка громадян у державі мотивується певним афектом, під яким він розуміє інтерес. На його погляд, конкретний інтерес лежить в основі виконання взаємних обіцянок, що дає змогу сформувати у сторін моральне почуття і забезпечити законність у державі.

Заслугують на увагу міркування Г'юма стосовно характеру взаємозв'язку загального і приватного інтересу. Мислитель зіставляє інтерес “обмеженого” кола осіб, які співпрацюють тому, що здатні розпізнати спільну мету, з інтересом, який поширюється на безліч індивідів, не здатних реально уловити значимість загального інтересу. Таким чином, неможливість відокремити індивідуальний інтерес від суспільного, важкість виокремлення об'єктивного інтересу виходячи з інтересу суб'єктивного стане одним із основних положень утилітаристської теорії.

Представники раціоналізму, своєю чергою, намагаючись визначити формування інтересу на підставі розуму, давали інше трактування природи інтересу.

Так, Б.Спіноза стверджував, що, пізнаючи розумом свої схильності й задатки, людина починає розуміти свої інтереси, а отже, шукати способи їх задоволення. Сам процес раціонального пізнання уроджених здібностей та їх реалізації приносить задоволення і, відтак, має стати метою людського життя. Людина, на думку Спінози, завжди обстоює свої інтереси “якнайпалкіше... натомість чужий інтерес захищає лише остільки, оскільки сподівається тим самим зміцнити свій власний” [13, с. 282]. Розмірковуючи про суспільство, філософ наголошує неминучість людських пороків і мудрість політика вбачає в умінні врахувати все розмаїття і суперечливість людських інтересів, у здатності поставити загальне благо вище за приватне і змусити громадян навіть проти їхньої волі керуватися розумом.

Отже, для філософів Нового часу особливо значимим було питання пошуку шляхів і механізмів узгодження інтересів у розбудові громадянського суспільства. Їхні уявлення, здогадки і висловлення про інтерес не оформилися в бодай якусь завершену теорію і залишалися ще далекими від наукового розуміння досліджуваного феномена. Проте саме за доби Нового часу закладається розуміння значення як раціонального, так і ірраціонального моментів у формуванні приватного інтересу, яке й донині залишається актуальним під час вивчення цієї проблематики. Висуваються ідеї про раціональне самопізнання індивідом власних інтересів і про обмеженість цього самопізнання. Здійснюється спроба вивести моральний ідеал із гармонійного узгодження приватних і загальних інтересів. Крім того, філософи вперше починають говорити про групові інтереси, вбачають причини не-

узгодженості приватних і групових інтересів із суспільними інтересами у відсутності у суб'єктів здатності схоплювати й розпізнавати загальну мету. Розвиваючи цю думку, ми неминуче дійдемо висновку про існування такої мети та інтересу, який її диктує, що має впритул наблизити нас до проблеми надіндивідуального суб'єкта і методології її пізнання. Ці висновки набувають великого значення і в політико-прикладному сенсі, бо зумовлюють необхідність пошуку всезагальної прихованої мети для компромісного узгодження інтересів різних суб'єктів соціальної взаємодії.

Однак в працях і сенсуалістів, і раціоналістів теза про гармонізацію інтересів людини і суспільства залишається лише благим побажанням, оскільки природа інтересу в обох випадках виводиться суто із природи індивіда. І лише коли французькі матеріалісти XVIII століття (П.Гольбах, К.Гельвецій, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо) почали розглядати людину як “соціальний атом”, який приводить у рух інтерес, подібно тому, як фізичний атом приводиться в рух силами тяжіння й відштовхування, це дало змогу надати інтересу рис соціологічної категорії.

Так, французький філософ-матеріаліст П.Гольбах визначав інтерес як єдиний мотив людських дій. З його погляду, “інтересом називають об'єкт, з яким кожна людина пов'язує — залежно від свого темпераменту і своїх ідей — уявлення про своє щастя, інакше кажучи, інтерес — це власне те, що кожен із нас вважає за необхідне для свого щастя” [14, с. 311].

Основу інтересу, на думку П.Гольбаха, становить фізична чутливість, яка у ставленні до середовища породжує специфічний мотив діяльності — інтерес. При цьому інтерес людини, зазначає П.Гольбах, залежить від її природної організації, від її потреб, засвоєних ідей і навичок. Інакше кажучи, Гольбах акцентує увагу на соціалізації як механізмі становлення інтересу особистості.

Мабуть, найбільш фундаментальну порівняно з іншими філософами-матеріалістами XVIII століття спробу проаналізувати громадське життя на основі інтересів зробив К.Гельвецій. У праці “Про розум” він формулює закон інтересу, здійснюючи тим самим істотний крок у напрямі створення теорії інтересу: “Якщо світ фізичний підпорядкований закону руху, то світ духовний не меншою мірою підпорядкований закону інтересу. На землі інтерес є всесильним чарівником, який змінює в очах усіх істот вигляд будь-якого предмета” [15, с. 186]. На підставі цього засновку Гельвецій доходить висновку, що “інтерес є міра людських учинків” [15, с. 343].

Як і Гольбах, Гельвецій у визначенні природи інтересу виходив із пріоритету фізичної чуттєвості. Розвиваючи цю ідею, філософ доходить такого розуміння структури суспільного інтересу: “...з усіх інтересів приватних осіб утворився спільний інтерес, на підставі якого і були дані різноманітним учинкам назви справедливих, дозволених, і несправедливих залежно від того, були вони для суспільства корисними, байдужими чи шкідливими” [15, с. 343].

К.Гельвецій визначав усі людські інтереси й породжувані ними зміни як похідні від природних потреб, здебільшого від потреби в їжі й коханні. Проте таке розуміння соціальної причинності, на наш погляд, є надто спроще-

ним, принаймні тому, що потреби в їжі й коханні залишаються незмінними, а звичаї, устої, суспільний устрій постійно видозмінюються.

Попри те, що інтерес філософ пояснював суб'єктивною фізичною чуттєвістю, він бачив у ньому соціальний продукт, як, наприклад, засвоєні людиною думки, орієнтації, преференції. Це положення відрізняло теорію інтересу Гельвеція від поглядів інших французьких філософів-матеріалістів XVIII століття, відповідно до яких будь-який інтерес є біологічно зумовленою, постійною величиною, що не має динаміки.

Гельвецій, подібно до інших його сучасників, розглядаючи наявні суперечності між приватними і загальними інтересами був переконаний у домінуванні ролі приватних інтересів. Він указував на приватний інтерес як на творче начало, необмежене джерело діяльності людини, хоча поряд із позитивними визнавав також і негативні наслідки такого виду діяльності. У пошуках компромісу Гельвецій дійшов висновку, що відповідність особистого і суспільних інтересів виступає вищим критерієм правильності людської поведінки в суспільстві, а їхній одночасний збіг — доказом і основним показником досконалості громадської організації.

Досягти такої відповідності, на його думку, можна за умови, якщо закони країни передбачають збіг вигоди й особистих інтересів індивіда із суспільними інтересами. Своєю чергою, шляхом просвітництва можна домогтися такого становища, коли особистими інтересами стають не тільки індивідуальні, а й суспільні інтереси.

Викладені вище погляди на природу інтересу П.Гольбаха і К.Гельвеція назагал мають ідеалістичний характер унаслідок того, що об'єктивно наявні інтереси виводяться не зі сформованої в суспільстві системи відносин, а із ґрунтованих на прагненні власного блага суб'єктивних уявлень людей про них. Лише у філософії Д.Дідро можна побачити перші спроби матеріалістичного розуміння природи інтересів: “Коли говорять про інтерес індивіда, стану, нації — “мій інтерес”, “інтерес держави”, “його інтерес”, “їхній інтерес” — це слово означає щось потрібне або корисне для держави, для особи, для мене тощо” [16, с. 352]. На думку філософа, суспільному інтересу на відміну від приватного не властиво помилятися, лише він може виступати справжньої основою людського щастя, тому саме суспільний інтерес, на думку Д.Дідро, має стати основою справедливості й чеснот.

Інший філософ доби Просвітництва Ж.-Ж.Руссо у праці “Про суспільну угоду, або Принципи політичного права” детально аналізує характер взаємозв'язку особистого і загального інтересу в розбудові громадянського суспільства. Вихідним для його вчення є постулат про те, що політична думка людини визначається власним інтересом: “Кожен з індивідів прихильно ставить лише до того урядового наміру, який відповідає його партикулярному інтересові” [17, с. 51]. Проте власний інтерес, на думку Ж.-Ж.Руссо, складається з двох частин, одна з яких є специфічною для індивіда, тоді як інша є спільною для всіх членів суспільства. Якщо між громадянами немає можливості здійснення взаємовигідної угоди, їхні індивідуальні різноспрямовані інтереси знищуються, і залишається результативний інтерес, що презентуватиме їхні спільні інтереси. Руссо писав, що “узгодження усіх інтересів виникає через їхню протилежність інтересові кожного. Якби не існува-

ло розбіжності інтересів, навряд чи можна було б відчутти той спільний інтерес, для якого ніколи не існувало б перепон” [17, с. 35]. Цей результаційний інтерес втілюється у Ж.-Ж. Руссо у спільній волі.

Подібно до інших французьких матеріалістів XVIII століття, Ж.-Ж. Руссо віддає перевагу гармонійному узгодженню приватних і суспільних інтересів, а найприйнятнішою формою правління називає республіку. Тут його погляди подібні до політичних поглядів Н.Макіавелі. Проте, як зазначає Руссо, реалізації спільного інтересу в республіці заважають сформовані в державі суперечливі інтереси субпідлеглих асоціацій. Оскільки не можна заборонити асоціації, такі як церква, політичні партії, профспілки, а також інші організації людей із близькими економічними інтересами, Руссо говорить про необхідність якомога більшого розширення кола асоціацій із їхнім протистоянням для взаємної нейтралізації їхніх приватних інтересів. Таким чином, він передбачає такий важливий сучасний напрям дослідження інтересів, як вивчення їхнього взаємозв'язку з інституціональною структурою суспільства.

Слід зазначити, що ідеї французьких філософів-матеріалістів XVIII століття багато в чому зумовили перебіг подальших досліджень проблеми інтересів. Виокремлення широкого спектра інтересів — від індивідуального до спільного, перманентність мотиваційної ролі інтересу, взаємозв'язок інтересів і суспільної структури, особистість з її інтересами як центральна ланка суспільного розвитку — такими є принципові моменти їхніх суспільствознавчих концепцій. До числа найсуттєвіших досягнень французьких матеріалістів слід віднести також пояснення етичних проблем на підставі інтересів, що згодом втілюється в теорії “розумного егоїзму”, яка попри свої численні хиби була спробою матеріалістичного пояснення походження і сутності моралі.

У чомусь такі постулати глибоко правильні, у чомусь — наївні (особливо в питаннях біологічної зумовленості приватного інтересу), але так чи інакше вони не могли не привернути уваги подальших дослідників. Закономірно, що з критикою сенсуалістського тлумачення природи інтересу виступили представники класичної німецької філософії, пропонуючи заразом своє розуміння цього явища.

Так, І.Кант у “Критиці практичного розуму” виступає проти визначення французькими матеріалістами фізичної чуттєвості як визначальної основи інтересів. На його погляд, людині як суспільній істоті на відміну від тварин властиво завдяки чуттєво незацікавленому розуму здійснювати моральні вчинки, що суперечать його бажанням і інтересам: “З поняття спонуки виникає поняття інтересу, який завжди приписується тільки такій істоті, що має розум, і означає спонуку волі, оскільки він уявляється через розум” [18, с. 89]. Визначенню інтересу як себелюбності й прагнення чуттєвого задоволення І.Кант протиставляє розуміння інтересу як діяльності розуму у відповідь на спонуку. Для Канта інтерес — це “те, завдяки чому розум стає практичним, тобто стає причиною, яка визначає волю. Тому лише про розумну істоту говорять, що вона виявляє до чого-небудь інтерес; істоти, позбавлені розуму, мають лише чуттєві спонуки” [19, т. 4, ч. 1, с. 306]. Ана-

логічним чином Кант уперше розділяє поняття потреби й інтересу, наголошуючи, що інтересом наділена тільки людина як мисляча істота.

Без інтересу, за Кантом, не мислиться будь-яка діяльність розуму: “Кожній душевній спроможності ... можна приписати якийсь інтерес, тобто принцип, що містить умову, що то єдино за неї забезпечується її застосування” ... [18, с. 133].

Виокремлюючи практичний розум і спекулятивний, відповідні їм інтереси Кант пояснює так: “Розум як спроможність [формулювання] принципів визначає інтерес усім душевним силам..., а його [власний інтерес він визначає] собі сам. Інтерес його спекулятивного вживання полягає в пізнанні об’єкта аж до найвищих принципів аргіогі, інтерес практичного вживання — у визначенні волі відносно останньої її повної мети. Те, що потрібно для можливості застосування розуму взагалі, а саме: щоб принципи й твердження його не суперечили одні одним, не становить частини його інтересу, а є взагалі умова [на якій можна] мати розум; тільки розширення [розуму], а не просто узгодження його з самим собою залічується до його інтересу” [18, с. 133].

Вагомим внеском І.Канта в теорію інтересу послугувало визначення ним морального інтересу, що його він характеризує так: “...моральний інтерес є чистий, вільний від чуттєвості інтерес суто практичного розуму” [18, с. 133]. Саме моральний інтерес, на думку філософа, робить людей соціальними індивідами, здатними узгоджувати в собі приватні й суспільні інтереси, бути активними громадянами. Таке розуміння привело Канта до відділення моральних інтересів від матеріальних.

Таким чином, на відміну від французьких матеріалістів класик німецької філософії називає інтерес найважливішим стимулом поведінки людини як розумної істоти. Це бачення вможливило розрізнення понять потреби й інтересу, виявлення морального інтересу, а також пояснення зв’язку інтересу з необхідністю. Проте пояснення об’єктивного боку інтересу через апріорний категоричний імператив видавалося сумнівним і згодом його було піддано критиці у працях Г.Гегеля.

Незважаючи на те, що рання філософія Гегеля перебувала під сильним впливом французьких просвітителів, згодом слідом за Кантом він відкидає сенсуалістське тлумачення інтересів, наголошуючи нередуковність їх до чуттєвості та природи людини. Проте, на його думку, говорячи про зв’язок між інтересом і необхідністю, Кант не дає конкретного пояснення необхідності, а також не відповідає “на питання про зміст волі або практичного розуму. Якщо ж говорити, що людина має зробити змістом своєї волі добро, то одразу знову виникає питання про зміст цього змісту, тобто про його визначеність; одним лише принципом згоди волі самим із собою, рівно як і однією лише вимогою виконати обов’язок заради самого обов’язку, ми не зрушимо з місця” [20, т. 1, с. 107].

Досліджуючи проблеми права, моральності, громадянського суспільства, Г.Гегель визначає людські інтереси як основну рушійну силу і на цій основі розвиває свою діалектичну теорію соціального розвитку: “Ближчий розгляд історії переконує нас у тому, що дії людей впливають з їхніх по-

треб, їхніх пристрастей, їхніх інтересів, і лише вони відіграють головну роль” [21, с. 73].

Згідно із Гегелем, інтерес є чимось більшим за зміст тих потягів і намірів, на задоволення яких спрямована діяльність; це своєрідний “залишок”, що спостерігається в результатах діяльності як вияв абсолютної ідеї. Отже, формування суспільного інтересу філософ бачить у тому, що люди “домагаються задоволення своїх інтересів, але завдяки цьому здійснюється ще дещо подальше, щось таке, що приховано міститься в них, але не усвідомлювалося ними і не належало до їхніх намірів” [21, с. 79–80]. Такий перехід суб’єктивного в об’єктивне в людській діяльності, відповідно до Гегеля, уможливорює формування об’єктивного інтересу.

Так, носієм суспільного інтересу Г.Гегель визначає державу, оскільки саме в ній багатоманіття конкретних інтересів індивідів набуває спільних рис. На його погляд, суспільний інтерес відокремлюється від суспільства, стає інтересом ідеї, виявляє себе “через природну необхідність... і сваволю потреб” [20, т. 3, с. 215]. Саме ж зіткнення і боротьба приватних інтересів різноманітних суб’єктів, на думку філософа, породжує свободу як необхідну умову формування громадянського суспільства.

Крім визначення провідної ролі інтересів в історичному розвитку й опису механізму формування суспільного інтересу, вагомим внеском Г.Гегеля в теорію інтересу стало визначення мети діяльності, без якої, з його погляду, не мислиться інтерес: “Я не тільки воліє, але воліє чогось. Воля, що... воліє лише абстрактно взагалі, нічого не воліє, і не є тому волею” [20, т. 7, с. 37]. Сама ж воля, за Гегелем, як форма існування абсолютної ідеї є єдиною ланкою між потребами й інтересами.

Таким чином, Г.Гегель у “Філософії духу” формулює низку глибоких думок про взаємозв’язок інтересу і необхідності, пояснює соціальний розвиток, звертаючись до категорії інтересу, глибоко аналізує суб’єктивний бік інтересу, виокремлює мету як його складову, через абсолютну ідею тлумачить появу суспільних інтересів і вказує на явну суперечливість інтересів різних суб’єктів буржуазного суспільства. Тим самим він більшою мірою, ніж будь-хто з його попередників, наблизився до соціологічного розуміння інтересів.

Проте, заклавши серйозну теоретичну базу вивчення феномена інтересу, Гегель не зумів вийти за межі метафізичного розуміння соціальних інтересів, пов’язуючи процес формування їх із божественним провидінням, або з абсолютним духом як деякою хитрістю світового розуму.

Л.Феєрбах, критикуючи абстрактний характер гегелівської теорії інтересу, вирішальну роль у формуванні інтересу віддає не абсолютному духові, а природі та людині в ній. Розглядаючи людину як частину природи, не протиставляючи їх одне одному, Л.Феєрбах стверджує, що в основі людського інтересу лежить: “...потяг і задоволення спостерігати і досліджувати природу, тому... і пізнання її стає її найвищим інтересом” [22, т. 2, с. 818].

Антропологічний матеріалізм Л.Феєрбаха ґрунтується на матеріалістичному розумінні характеру інтересів: “Чим ближче для мене об’єкт, чим більше пов’язаний він зі мною, із моїми особистими інтересами, із моїм еством, тим зацікавленіше, тим егоїстичніше і моє знання, моє уявлення,

моє відчуття, тим невіддільніше воно від мене і, отже, тим суб'єктивніше... Сприйняття ж предметів, від нас віддалених, тобто з якими нас не пов'язує безпосередній життєвий інтерес, є вільними, іншими словами, це об'єктивні, пізнавальні сприйняття або, точніше, уявлення у власному сенсі" [22, т. 2, с. 820].

Таким чином, Феєрбах доходить висновку, що інтерес породжується об'єктами матеріального світу, відображеними в людській свідомості, і стає життєво важливим стимулом людської діяльності. Основну відмінність людини від тварини Л. Феєрбах вбачає у наявності в людей особливого релігійного інтересу, що є універсальною формою зв'язку їх між собою, оскільки є заснованим на взаємному прагненні щастя за формулою "людина людині Бог". Як бачимо, у центр релігійного інтересу Л. Феєрбах ставить не Бога як абстрактний дух, а людину як божественну сутність. Обожаюючи людину, Феєрбах писав, що "шанування богів у їхньому дусі і відповідно до їхніх інтересів є водночас і шануванням у дусі людини і відповідно до її інтересів" [22, т. 2, с. 822].

Найвищим інтересом у державі Феєрбах вважає політичний інтерес. Він пише, що "ми живемо в такий час, коли політичний інтерес поглинає собою всі інші, й політичні події тримають нас у безпосередньому напруженні та збудженні" [22, т. 2, с. 493].

Головна заслуга Л. Феєрбаха в розробленні теорії інтересу полягає в тому, що він уперше визначає матеріалістичну природу інтересу, встановлює зв'язок між інтересом і владою і вирізняє лідерську позицію політичних інтересів у державі. Проте Феєрбах не дає пояснення багатоманіттю інтересів різних соціальних груп буржуазного суспільства.

Отже, класики німецької філософії суттєво збагатили теорію інтересу новими ідеями. Вони вперше визначають інтерес як вияв діяльності розуму, відокремлюючи його тим самим від потреби, у структурі інтересу вирізняють мету, глибоко аналізують суб'єктивний бік інтересу, дають характеристику моральним і політичним інтересам, виявляють характерні риси суспільного інтересу і пропонують бачення механізмів його формування.

Проте визначення класиками німецької філософії інтересів як фактів свідомості й волі людини без урахування соціальної практики та механізмів суспільно-історичного розвитку вказує на обмежений характер розгляду досліджуваного явища. Нашим завданням, утім, була не критика теорій, що стали надбанням історії науки, а відстежування особливостей теоретичних дискурсів, що змінюють один одного мірою переосмислення змісту категорії інтересу в перебігу її становлення і функціонування в рамках шерегу протосоціологічних наукових парадигм. Гадаємо, що нагромаджене століттями багатство напрацьованих різноманітними галузями людинознавства і суспільствознавства в період до власне соціологічного пізнання ідей стосовно сутності, функцій і механізмів інтересу (який ми спробували деякою мірою систематизувати) усе ще залишається незатребуваним повною мірою.

Підсумовуючи, виокремимо основні етапи смислової трансформації категорії "інтерес", характерні для протосоціологічного періоду її вивчення.

1. Постановка проблеми у філософських ученнях давнього світу. Починаючи від VI ст. до н.е. мислителі Давнього Китаю, Давньої Індії, філософи Античності заклали фундамент вивчення поняття інтересу, попервах застосовуваного для позначення системи заданих зовнішніми обставинами прагнень і потреб, а згодом потлумачуваного як суб’єктивне уявлення про щастя, задоволення, звільнення від страждань. Таке тлумачення застосовувалося як до людини, так і до суспільства, держави, що згодом призвело до необхідності пошуку оптимальної моделі узгодження інтересів різноманітних суб’єктів взаємодії.

У річищі багатой ідейної спадщини античної філософії вперше з’являється власне термін “інтерес” (від лат. interest — мати значення, важливо), який у працях Демокріта, Платона, Аристотеля, Сократа, Епікура набуває широких змістових зв’язків із проблематикою права, моралі, політології, політекономії, психології та соціології.

2. Відродження інтересу до “інтересу”. У період “темних віків” суспільствознавча думка внаслідок властивого цій добі панування релігійного світогляду, звертаючись до теми, що нас цікавить, в іншому ключі, ніж мислителі античності, визначала характер людських інтересів божественним задумом, провидінням. Увага до проблеми інтересу як антропологічного чинника соціальної причинності знову пробуджується у зв’язку з поширенням ідей доби Відродження в річищі гуманізму і розвитку наукового пізнання. З позицій ренесансного мислення специфіка інтересів пояснюється, з одного боку, егоїстичною природою людини, а з іншого — особливостями державного устрою. Завдяки працям Н.Макіавелі, Еразма Роттердамського був зроблений важливий крок у напрямі аналізу інтересів соціальних груп і політичних структур, вивчення, відповідно до запитів часу, механізмів узгодження і протистояння матеріальних і політичних інтересів у масштабах держави.

3. Психологізація інтересу. Якщо на початку доби Відродження теза про людську природу інтересів була новою і революційною, то для мислителів Нового часу інтерес як властивість людської природи — уже незаперечний факт. При цьому актуалізувалося питання класифікації й систематизації основних особливостей і механізмів реалізації інтересу. У модерному підході почасти дістали відображення успіхи застосування емпіричних методів у природознавстві. Прихильники емпіризму (Т.Гобс, Дж.Лок, Д.Г’юм) виводили інтерес із досвіду, пристрастей та афектів людини. Тому збіг партитулярних і загальних інтересів і можливість реалізації матеріальних інтересів кожного суб’єкта уявлялися філософам необхідною умовою утвердження суспільної справедливості й підмурком громадянського суспільства. Своєю чергою, представники раціоналізму (Р.Декарт, Б.Спіноза) трактували інтерес як вияв діяльності розуму, тому, кажучи про розбудову громадянського суспільства, вказували на необхідність раціонального врахування всього розмаїття й суперечливості людських інтересів, наголошували пріоритет спільного інтересу над приватним.

4. Соціологізація інтересу. Рис соціологічної категорії інтерес починає набувати, коли в працях французьких матеріалістів XVIII століття (П.Гольбах, К.Гельвецій, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо) людину починають тлумачити як “соціальний атом”, рухомий інтересом. Суспільний інтерес виступає не просто механічною сумою всіх індивідуальних інтересів, а певним “результативним” інтересом як наслідком взаємопогашення або взаємопосилення приватних інтересів, що відповідає загальноновизнаному уявленню про розумне, належне.

Справедливо критикуючи концепцію “результативного” інтересу за надмірний суб’єктивізм і спрощене розуміння складних багаторівневих механізмів соціальної взаємодії, класики німецької філософії першочергового значення надають тій вільній від суб’єктивізму складовій інтересу, яка метафізично схоплена в І.Канта у вигляді категоричного імперативу, а в Г.Гегеля — як вияв абсолютної ідеї. Далі інших в усвідомленні соціогенної сутності інтересів просунувся Л.Феєрбах, який тлумачив суб’єктивний інтерес як позитивно забарвлене відображення у свідомості значущих об’єктів, а суспільний інтерес — як суму суб’єктивних інтересів, що репрезентують колективне прагнення свободи і щастя, реалізовуване через пізнання соціальної реальності.

Таким чином, багата ідейна спадщина, що її ми спробували проаналізувати у цій розвідці, у сукупності сформуvalа передумови для переходу інтересу із розряду понять у розряд наукових категорій ще у протосоціологічний період, оскільки вже у першій половині XIX століття інтерес розглядався як складне, синтетичне і багаторівневе явище, а його науковий опис визначав уявлення про механізми суспільної взаємодії. Категорія інтересу акумулювала в собі, крім соціологічного змісту, що розкривається у низці теоретичних конструктів і похідних понять, аспекти, що належать до царини інших суспільних дисциплін — психології, політекономії, права, етики, політології, теорії управління тощо.

Подальше власне соціологічне дослідження відбувалося в межах спеціалізованих теорій К.Маркса, Г.Зімеля, М.Вебера і багатьох інших дослідників. Проте кожен із теоретиків певною мірою абсолютизував ті властивості інтересу, які видавалися йому провідними, найсуттєвішими, збіднюючи функціональну палітру цієї категорії. Ми вважаємо, що сучасне завдання соціологічної теорії стосовно категорії “інтерес” як найважливіший елемент поняттєво-категоріального апарату соціології полягає у відтворенні цілісного міждисциплінарного підходу, збільшення масштабу бачення проблеми. Водночас не можна випустити з уваги ті окремі знахідки вчених минулого, сучасне розроблення яких сприятиме збагаченню нового знання. Гадаємо, що узагальнений огляд становлення категорії інтересу в межах протосоціології, а також епістемологічних традицій, що сформувалися в цей період, необхідний для подальшого пошуку нових напрямів дослідження цієї проблеми.

Література

1. *Сорокин П.А.* Система социологии : В 2-х т. — М., 1993.— Т.1.

2. *Соболева Н.І.* Соціологія суб'єктивної реальності. — К., 2002. — С. 124.
3. *Аристотель.* Політика. — К., 2000.
4. *Маковельський А.О.* Древнегреческие атомисты. — Баку, 1946.
5. *Платон.* Законы / Под ред. А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи. — М., 1999.
6. *Аристотель.* Політика. Афинская політїя. — М., 1997.
7. *Цицерон М.* Про державу. Про закони. Про природу богів. — К., 1998.
8. Беседы и суждения Конфуция. — СПб., 1999.
9. *Мо-цзы.* Трактат учителя Мо. — М., 1981.
10. *Макиавелли Н.* Государь : Сочинения. — Харьков, 2001.
11. *Еразм Роттердамський.* Похвала Глупоті. Домашні бесіди. — К., 1993.
12. *Гоббс Т.* Левіафан. — К., 2000.
13. *Спиноза Б.* Сочинения : В 2-х т. — СПб., 1999. — Т. 2.
14. *Гольбах П.Д.* Система природы или о законах физического и духовного // Избранные сочинения : В 2-х томах. — М., 1963.
15. *Гельвеций К.А.* Сочинения : В 2-х т. — М., 1973. — Т. 1.
16. *Дидро Д.* Избранные произведения. — М.; Л., 1951.
17. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. — К., 1999.
18. *Кант І.* Критика практичного розуму. — К., 2004.
19. *Кант И.* Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. — СПб., 1995.
20. *Гегель Г.В.Ф.* Сочинения. — М.; Л., 1959.
21. *Гегель Г.В.Ф.* Философия истории / Пер. А.М.Водена. — СПб., 2000.
22. *Фейербах Л.* Избранные философские произведения : В 2-х т. — М., 1955.